

Növények a magyar népszokásokban

A növények ismerete és használata különféle szempontból vizsgálható. A népszokásokban előforduló növények fajtái olyan sokfélék lehetnek, hogy ennek a számbavétele, egy sajátos szótár összeállítása nem lehet itt feladatunk. Az alábbiakban néhány szempontot kiemelve példákat mutatunk be a növények virágok és a népszokások kapcsolatára.

Közhely, ha azt mondjuk, hogy a parasztember a természettel együtt él, hogy ennek az együttélésnek évszázados, sőt évezredek tapasztalatait a hagyomány örökíti, amelyeket azután a közösség egyes tagjai tehetségük szerint használnak fel, fejlesztenek tovább, egészítenek ki és /vagy megőriznek. Jóllehet az a környezet, amelyet a magyarok a XI. századtól kezdtek kultúrtájává alakítani erdős, ligetes, mocsaras táj volt, mégis igen kevés nyoma van a néphitben annak, hogy ez a növényi környezet - hogy korábbiakról ne is szóljunk –valamilyen módon nyomot hagyott a népi gondolkodásban. A magyar néphit egyik sajátosságának tartja a kutatás éppen azt, hogy az un. természeti démonok, vagy a természet erőit képviselő hiedelemlények mennyire halványan mutatkoznak meg a hitvilágban. A vadember, vadleány hiedelemlények –leginkább Erdélyből adatolva –erdőben laknak és elég ambivalensen viselkednek az emberekkel. A *natura-kultúra* szembeállítására mégis megmutatkozik abban, hogy a veszélyesnek tartott hiedelemlények például a lidérc, a szépasszonyok, a vadleányok, a vizitündérek a falutól távolabb eső, művelés alá nem vett, vadon határrészekben jelennek meg

Kimondott fa-kultusz nyomaival nem találkozunk a néphit-anyagban, áldozatot adó cselekménynek sincs fennmaradt emléke. W.Mannhardt és J.Frazer munkássága óta merül fel vissza-visszatérően az a gondolat, hogy a vegetációs démonok, a valamikori „faszellemekek”, az európai paraszti kultúrákban gabonadémonok alakjában éltek tovább. A feltételezések szerint nyelvi fordulatok és rituális mozzanatok őrizhették meg a feltételezett agrárkultusz nyomait. Von Sydow /1948/ cáfolta ezt a nézetet, mégis vannak kutatók, akik a korábbi elgondolások szellemében mutatják be anyagukat. Nálunk Újváry Zoltán az 1960-as években közölte azokat a tanulmányait, amelyekben élénk tárta azokat a kifejezéseket, /medve, farkas / amelyek zoomorf vegetációs démonokra utalnak, azokat a munkafázisokat, amelyek kultusz nyomait hordozzák /utolsó kéve tarlón hagyása / és azokat a rituális szokás-elemeket /farsangi szokásokban szántás, tuskóhúzás, illetve tavaszi szokásokként az esővarázslás / amelyek a feltételezett agrárkultusból származhatnak¹. Arra egyébként, hogy a magyarok növényi környezete speciálisan milyen volt, a népszokásokból nem lehet következtetni. A rendelkezésre álló anyagból csupán az tűnik ki, hogy általában a fa, faág, vessző, és egyéb növények mintegy mágikus erővel rendelkeznek, amely még teljesebbé válik a szentelmények esetében. A vegetációs démon eltűnt a hagyományból és csak sejtjük hogy némely mágikus cselekvés háttérében valaha a sarjadó növény erejébe vetett „elemi gondolat” rejtőzik. A fa és a zöldellő ág olyan általános szimbólum, amely kultúrákon átívelően megtartotta az étellel kapcsolatos jelentését.

A vegetációs erő általános értékelése mellett helyenként megfigyelték a kutatók azt, hogy adott tájon sokrétűen felhasznált fa fajtához sokféle hiedelem és szokás kapcsolódik. Gönczi Ferenc Göcsejben a nyírfát találta ilyen kitüntetett fának. Nyírfából húshagyó kedden gúzt készítenek, hogy védőeszközüül használják a rosszak ellen, a hordókba nyírfadugót illesztnek, hogy a boszorkány hozzá ne férhessen a borhoz, a tejes köcsögöt nyírfából készült fazéktartón szárítják, hogy a tej hasznát ne lehessen elvenni, a lucaszék itt nyírfából készül, Szent György napján nyírfa gallyat dugnak a kerítésbe, a szőlő sarkaiba, védelem gyanánt. Szent György napján nyírfavesszővel hajtják a marhát a vásárra, és a pásztorok nyírfaabronconson kell átbújjanak, hogy csordásfarkassá válhassanak. A nyírfa általános bajelhárító volta alkalmassá teszi arra, hogy vesszőjével, lombjával gyógyítsanak.² A nyírfa nemcsak Göcsejben, de általában az országban egyike volt a mágikus célra használt fa-féléknek, a fűzfá, a bodza és a csipkerózsa mellett.³ Erre a lényegében differenciálatlan „jelentés-háttérre”, azután a szokás-gyakorlat további jelentés-rétegeket hord fel, amelyek befolyásolják az alap-jelentés érvényre jutását, sőt megváltoztathatják, vagy semlegesíthetik is azt. A bodzafát például az egész nyelvterületen az „ördög fájának” tartották. Ez azonban nem volt akadálya annak, hogy virága, levele gyógyszerként ne

¹ Újváry Z. 1969, 1981

² Gönczi F. 1914

³ Pócs É. 1990, 538

szolgáljon, sőt annak sem, hogy némely helyen éppen fehér virága miatt a májusfa kívánatos fajtájaként szerepeljen.

A növények és a szakrális szféra

Megemlíthetjük még, hogy a *szakrális szférában* természetesen ugyan úgy, ahogy számtalan helyen Európában, megtaláljuk a *fák* kitüntetett szerepét. Néhány adat van arra, hogy némely falu népe egy- egy öreg fához járt rendszeresen imádkozni. / Csáktornya, XVII. század, Németbánya, Veszprém megye, 1940./⁴ A legutóbbi időkig is tudjuk némely búcsújáróhelyen adatolni azt, hogy a gyógyulást remélő betegek megmosták beteg testrészeiket és a mosásnál használt rongyokat a forrás melletti fákra, aggták /Ipolyfödemes, Ipolyszécsénke, Gyógy, Vecseklő stb. /.⁵ Az is közismert és nem magyar sajátosság, hogy a katolikus kegyhelyekhez fűződő eredetmagyarázó legendákban, milyen gyakran szerepel a fa. A csodatévő szentképet fára akasztották /Pesthidegkút, Budakeszi/, a víz által elsodort képet egy fa ágai fogták fel, a csodatévő Szűz Mária egy fa ágai között jelent meg, stb.⁶

Növények / virágok szentelménnyé is válhatnak, és mint ilyenek tesznek szert általános, sokféle irányba hasznosítható varázserőre. A búcsújáró helyen tépett lomb vagy ág így lesz „varázsvessző „. Bárh János még azt is feltételezi, hogy „*A zöld ág azt jelképezte, hogy lelkiük a búcsújárás nyomán megújult, szinte kivirágzott a malasztban.*”⁷ A megszentelt helyről származó ág, csokor néha meghatározott fajtát is jelent. Máriaradnán a búcsújárók az ún. Mária bűzját keresték, Doroszlón egy fehér tányérú virág volt a gyűjteni való, amelynek a közepén lévő pici vörös szirmok Mária menstruációs vérét jelképezték. Máriazellből a búcsúsok vörösfenyőt hoztak, a gölnicbányaiak Lőcséről bükk ágból készített koszorút vittek hazafelé menet. A növényhasználatnak ez a módja az érintésen alapuló mágia továbbélésének a jeleként is értelmezhető, amely beleolvad abba a devóciós gyakorlatba, amelynek a keretében a növények, virágok a kegyesség kifejezésének eszközei. Ezekre a szintekre épül majd rá az, hogy a növény, a virág díszként jelenhessen meg.

A növényismeret és hiedelmek

Eltérő módon viszonyul az ember a *vadon nőtt* fákhöz, növényekhez, a *haszonnövényekhez* és a *dísznövényekhez*. Már a felületleges megközelítés alapján is kialakíthatjuk azt a véleményt, hogy a mágikus célú cselekvések a *vadonnőtt* növényekhez kapcsolódnak elsősorban. Az ember valamilyen módon megkeresi azt a lehetőséget, hogy a vadon nőtt növényben rejlő erőt a maga számára hasznosítsa. A mikor a kutatók a népi növényismeretről beszélnek, általában a vadnövényekre vonatkozó tudást mérik fel. Ez az ismeret sem öncélú, mivel a „haszonnyerés „motiválja- s ez a haszon jobbára a gyógyításban térül meg. Tapasztalás, hagyomány és hiedelem ötvöződik a gyógynövényekről kialakított elgondolásokban általánosan alkalmazott gyógyító eljárásokban Kiemelkedő személyiségek, a gyógyítók tudásában az említett három vonás évszázadokon keresztül jellemző volt és maradt. Érdemes egy konkrét vizsgálat eredményeit figyelembe venni és a tendenciákat észre venni: A hetvenes években Gyimesbükkön 36 adatközlőtől 251 növényre vonatkozó adatot szedtek össze a gyűjtők. A növények legnagyobb részét a népi gyógyászatban használták, 131 fajtát, 53 féle módon. Táplálékként, vagy csemegeként 99 fajtát 14 féle módon fogyasztottak. 15 féle növényvel csak az állatokat etették. 62 dísznövényt különböztettek meg. Gyapjú és tojásfestéshez 7 féle a mosáshoz 2 féle növényfajt soroltak fel a falubeliek. A hiedelmekben és szokásokban mindössze 21 növényt tudtak felsorolni. Az arányok árulkodnak a gyakorlati életről és a növényeknek a gondolkodásban való megjelenéséről is.⁸

A földművelő ember a gabonatermesztés és, szőlőművelés, gyümölcs-termesztés, kertgazdálkodás folyamán találkozik a *haszonnövényekkel*, amelyek serkentésére mágikus eszközöket is felhasznál. Csakhogy a mágikus cselekvés célja más, mint az előző esetben volt. Köztudott, hogy a minél régebben ismert egy-egy fajta, annál inkább adatolható a *munka eredményességét* biztosító hiedelem alapú rituális jellegű cselekvés is. A hiedelmek és mágikus eljárások a búzával kapcsolatban a leginkább feltártak.⁹ Leginkább a parasztrekulák között találjuk meg azokat a munka kezdésére vonatkozó ajánlásokat és tilalmakat, amelyek általában vagy nagyon is konkrétan egy-egy fajra vonatkozva fogalmazódnak meg.

⁴ Bárh J. 1990, 391-392

⁵ Bárh J. 1990, 391

⁶ Jordánszky E. 1836,76

⁷ Bárh J. 1990

⁸ Szabó L. 1990,734

⁹ Balassa I. 1999

Skolasztika vagy középkori alakjában Kolos napja termőnap/ február 10/. Általános szokás, hogy ezen a napon szedik, gyűjtik az oltóágot. A most szedett és gondosan eltett oltóággal oltják majd a gyümölcsfákat gyümölcsoltókor.¹⁰

Szlavóniában és másutt is úgy tudják, ha havas az idő Mátyáskor,/ február 24/ el kell vetni a búzát, árpat, zabot, hogy jó termés legyen. A háziasszonyok pedig mákot, sárgarépát, petrezselymet, borsót vetnek, mert az e napon vetett magvakat nem eszi meg a féreg.¹¹

E mellett természetes az, hogy a parasztember tudásába bele tartoznak a haszonnövényekkel kapcsolatos termelési ismeretek.

A népi növényismeretről igen jól szervezett és kiterjedt gyűjtés indult Erdélyben. E felmerés keretében Kalotaszegen szerzett ismeretekről számolt be Szabó Attila és Péntek János egy közös cikke. Elfogadhatjuk az ő meghatározásukat, miszerint:

Dísznövénynek tekintettünk minden olyan fajt, amelyet a ház körüli zöldterület kialakításában tudatosan felhasználnak, amellyel a lakás belsejét díszítik, és amelyet elsősorban formájáért, színéért, illatáért vagy a vele kapcsolatos kultikus szokásokért, hiedelmekért termesztnek. Az elhatárolás esetenként problematikus lehet, mert a dísznövények egy részét gyógyításra is használják ./ konyhakerti növényeknek is lehet díszítő szerepük/.../elvadult fajok gyommá válhatnak/.../ vad fajok pedig dísznövényé.¹²

A virágokról való vélekedések áttekintését és értelmezését csak tovább bonyolítja az a tény, hogy a kerti virágok némelyike valamikor a középkori kolostori kertekben gyógynövényként szerepelt innen került át a későbbi főúri majd végül a parasztkertekbe. A rózsza, a liliom, a viola pályaképe évszázadokon átívelve adja tudunkra, hogy e virágok a funkciók milyen sorát töltötték be.¹³

Hiedelmek nyomait a népi virágnevek is megőrizhetik. Pl. bábakalács, golgotavirág stb.. Máskor pedig szokásokra utalnak. Bonyóvirág a neve annak az illatos levelű növénynek, amelyet régen azért termesztettek, hogy az asszonyok templomba menet a kezükbe tartsák.¹⁴ Hiedelmek befolyásolhatták egyes virágfajták divatját, ám ahol a virágos-kert kialakítására sor került, ott ez nem azt a célt szolgálta elsősorban, hogy varázsfüvek legyenek kéznél A célt, jól tükrözik azok a még ma is látható parasztkertek, amelyekben a saláta, paradicsom az őszirózsákkal vegyesen virít. A virágot azért ültetik, hogy legyen mit vinni a temetőben a nyáron illetve halottak napjára. Koltay Erika a Boldogasszony virágai kapcsán arról tájékoztat, hogy az augusztus 15-én Boldogasszony napján megszentelésre szánt csokorba 1950-es évektől kezdve már kerti virágokat is tettek, míg korábban csak mezei virágokat használtak.¹⁵

Amint érzékeltetni próbáltunk a *hiedelem tárgya* lehet a *vadnövény*, *haszonnövény* és *dísznövény*, amelyektől megkülönböztethetjük a *hiedelem alapú cselekvés eszközt*. A hiedelem tárgya inkább vadon termő növény, a hiedelem alapú cselekvés eszköze lényegében bármi lehet, *serkentést* jelentő varázslatok pedig jobbára a haszonnövényekre irányultak.

Régen dinnyeütetéskő öregapám aszonta :No lányok, csak jó verjétek oda a seggeteket a földhő, hogy jó nagy dinnyék teremjenek.¹⁶

A növényekhez fűződő hiedelmek olykor *eredetmondákban* is megfogalmazódnak.

Mikor Szűz Mária megszülte Jézust akkor az Úristen küldte az angyalokat ,hogy vigyenek ajándékokat a Szűz Máriának, mint mikor mentek a beteg asszonyhoz, szokás vot nálunk es, vittek virágot. S hintettek az égből rózsát, s azutántól van rózsavirág.¹⁷

A mondákban előforduló növények azonban nem feleltethetők meg a varázserővel bíró növényeknek. Más vonatkozásban is kérdés az, hogy a hiedelem és a gyakorlat milyen módon simul össze vagy válik el egymástól.

A *hiedelem alapú cselekvések* a hétköznapi szokások rétegébe tartoznak, s mint láttuk, ebbe rétegbe varázsfüveket és a gyógyfüveket is besorolhatjuk. A tenyérbe, a bőr alá tett vasfű, amely alkalmassá tette az

¹⁰ Penavín O.1988, 49

¹¹ Penavín O. 1988, 62

¹² Szabó A. - Péntek J.1980,1o3

¹³ Ujváry Z.1980,391

¹⁴ Szabó A. - Péntek J. 1980,1o4

¹⁵ Koltay E.2001,318-331

¹⁶ Kovács E.1982, 35.

¹⁷ Bosnyák S. 2001,46

ember kezét mindenféle zár vagy lakat megnyitására, nyilván varázsfű, mint ahogy a kilenc sírról gyűjtött, az ijedség ellen használatos fű is az. A sokféle néven ismert kamilla pedig közismerten gyógyhatású.¹⁸ A gyógyítás a mindennapi élet részét képezi, és mára már a kutatás önálló területévé vált. Ezért itt csak utalunk a gyógyításban használt növényekre, de nem részletezzük azt.

Nagyon nehéz lenne a *varázs- cselekvések fajtáit* és az *alkalmazott növényeket* egymással való összefüggéseikben tipizálni. Az *orvosláson* kívül a növények hiedelem alapú cselekvésekben való szerepére néhány példát azért megemlítünk: A *jóslásra* kiváltképp alkalmas időszakban –november végétől karácsonyig -- egyebek között a növények is szerepet kapnak. Általánosan ismert szokás például az András, Katalin, Borbála napi ág hajtatása/ szerelmi jóslás/, Luca búza ültetése/termésjóslás/, vagy a hagyma kalendárium megfigyelése /következő év időjárása/ céljából. Időjárásjóslásra alkalmasnak találták az ökörfarkkóró virágzását, mert azt gondolták, hogyha végig virágzik, akkor megszakítatlan tél lesz. A pásztortáska tavaszi burjánzása, a tapadós kákabél, a málna vagy az alma másodvirágzása előrejelzésként értelmeződött.¹⁹

Rontás elhárítására, megelőző védelemre is használnak növényeket. / nyírfa, bodza, vadrózsa /

Speciális esetnek vehetjük a *szerelmi varázslást*,²⁰ *használatát* . / A hiedelem és a tényleges cselekvés elválasztása szinte lehetetlen.

*Olyan almát kell keresni, amelyiküknek kilenc magva van. Azt a kilenc magot bele kell tenni egy óvatlan pillanatban a fű zsebébe, szerelmes lesz tőle.*²⁰

A *népi kalendárium* jeles napjai is mutatják a hiedelmek és a tapasztalati ismeretek összefonódását. Több kutató is felhívta a figyelmet arra, hogy a napoknak a szentek nevével való megjelölése gyakran olyan jelzőkkel egészül ki, amelyek a paraszti munkára vonatkoznak. Ilyen megnevezésekkel mi is találkozhatunk:

<i>Üszögös</i> szent Péter /február 22/ :	ha esik az eső, üszögös lesz a búza.
<i>Gyümölcsoltó</i> Boldogasszony/ március 25/	a gyümölcsfákat oltani kell.
<i>Széna</i> Kata / április 30/	ha jó idő lesz , jó lesz a termés .
<i>Babevő</i> János/május 6/	lencsét .borsót, babot kell vetni
<i>Retkes</i> Margit /június 10/	a Muravidéken , ha esik az eső, retket kell vetni
<i>Búzavágó</i> szent János /június 24 /	nem szabad megvergetni az almafát /
<i>Virághéten</i> a nagybőjtben	a virágmagvakat kell elültetni.

Ennyiből is kiderül, hogy a megjelölés –akár megkülönböztetett jelzővel történik, akár nem a földművelő, növénytermesztő munka beosztását jelzi.

<i>Újévkor</i>	megverik a gyümölcsfákat, hogy bőven teremjen
<i>Balázs napkor</i> / február 3/	Bácskában /Topolyán / a gazda gabonaszemet süllyeszt a zsebébe és úgy megy a templomba, hogy ott jó termésért imádkozzon
<i>Farsang végén</i>	a Muravidéken táncolni és vidámnak kell lenni és nagyokat ugrálni, hogy magasra nőjön a kender. A húslevesbe is ezért kell ilyenkor hosszú tésztát főzni.
<i>Pünkösdi napján</i>	a Dunántúl egyes vidékein a lefátyolozott pünkösdi kis királynőt is azért emelik társai magasra, hogy a kender magasra nőjön.

A szakrális-mágikus gondolkodás összefonódását különösen jól látni azon a néhány *egyházi ünnepen*, amelyen ha nem is egyenlő mértékben, a növények is beletartoznak.

<i>Márk napján</i> /április 25 /	a mise után a pap az oltáriszentséggel a kezében kivonul a kiválasztott határrészhez , hogy megáldja a sarjadó mezőt. Az innen hazavitt búzaleveleknek, növénycsomónak mágikus ereje lesz, ezért sütik bele a kenyérbe, etetik meg az állatokkal stb.
<i>Virágvasárnap</i>	barkát szentelnek a templomban .A szentelt barka mint mágikus szer a Palócföldön azaz alábbiakra volt alkalmas

¹⁸ Pócs É. 1990,536-539

¹⁹ Szabó L.1990,739

²⁰ Az alma a szerelmi kapcsolatokban jelkép értékű. Az idézett szöveg megtalálható :Kiss J.1989, 9.

Virágos szent János /június 24 /

Nagyboldogasszony /augusztus 15 /

varázslásra ,jóslásra ,bajelhárításra ,védekezésre, betegség megelőzésre ,gyógyításra.²¹

a görög katolikusoknál a virágszentelés napja. A görög katolikus tájakon ugyanúgy szentelményként kezelik a csokrokat, mint a katolikusok a magukét

az egyik legnagyobb Mária ünnep, amikor a virágot is szentelnek, a megszentelt csokrot azért tartották a háznál például Hajósón, hogy boszorkány rontása ellen védekezhessenek. Még amulettként is használták, kilencféle virágból tört darabkákat egy zacskóba tettek és annak a nyakába akasztották akinek hidegrelése volt, vagy ha megijedt gyermeket akartak gyógyítani , esetleg az anyatejet megőrizni.²²

A növények szokásban betöltött szerepe szempontjából kétszeresen is fontos ünnep. Az egész országban az oltáriszentséget körmenetben hordozzák körbe a falvak utcáin, ahol erre az alkalomra általában négy lombsátrat alakítanak ki és díszítenek fel még füvekkel virágokkal is. A körmenetben az oltáriszentség előtt haladó kislányok nagyon sok faluban kosárákból virágszirmokat szórnak. A körmenet útja során a sátrakban megáll és ez alkalommal a hívek együtt imádkoznak a pappal. A körmenet végigjárása után a falusiak szétszedik a sátrakat, mindenki igyekszik a lombokból, füvekből hazavinni. Az úrnapi füveknek a Palócföldön ismert felhasználási lehetőségeit Csáky Károly kutatásaira támaszkodva soroljuk: Villámlás, égzengés, fejfájás, köhögés ellen, igézetkor, kártevők ellen, haszon gyarapítására .²³

Növények az ünnepi szokásokban

Az *élet fordulóinak* ünnepein a növényeknek olyan varázs-szerepe nem igen van , mint a hétköznapi életben.

A *születés* és keresztelés hagyománykörében nem igen említene a kutatók sajátosan növényre vonatkozó elvárásokat vagy szokásokat. Itt ott előfordul, hogy fiú születésekor körtefát, leányékor almát ültetnek.

A *lakodalomban* sok helyen és sokáig a rozmaringnak volt rituális szerepe: a menyasszony is és a vőlegény is hordta a ruháján. A palócoknál nagylány temetésén –amelyet a lakodalomhoz hasonlóan tartottak meg, a halottas menetben a koporsó után egy fehérbe öltözött lány rozmaringtövet vitt. ²⁴Másutt rozmaring ágat tettek a koporsójába. Balázs Lajos a lakodalomról szóló monografikus feldolgozásában a csikszentdomokosi lakodalmat jellemezve azt állapítja meg, hogy a lakdalom ”jelzője, jele, jelvénye,, a fenyő.”²⁵ Talán érdemes még megemlíteni, hogy a szatmári lakodalmi szokások keretében kölest szórtak az új pár szeme közé, hogy sok gyerekük legyen.²⁶

A halál és a *temetés* szokáskörében inkább a sírhelyre ültetett fának –lehetőleg örökzöld-és virágoknak van szerepük és némelykor jelképi értékük. Csikszentdomokoson a fiatalon elhunytak sírjára visznek kettő vagy négy zöld ágat és visszafordítva lekötik azokat.²⁷Sajátos és régies vonásként említhető meg az a szokás, amikor a gazda halálakor még a gyümölcsfákat is értesítik erről, úgy hogy törzsüket megütögetik.²⁸

Azokban a *kalendáris* szokásokban, amelyek némileg elválaszthatók a nagy szakrális ünnepektől még egyszerűbb kép rajzolható a növényhasználatról.

²¹ Csáky K. 2001, 172.

²² Koltay E. 2001,327

²³ Csáky K.2001,172

²⁴ Ujváry Zoltán egyenesen nászvirágnak nevezi a rozmaringot. Ujváry Z. uo. 393.

²⁵ Balázs L. 1994, 246

²⁶ Kiss J. 1989, 29

²⁷ Balázs L.1994,181

²⁸ Kunt E. 1987, 131

A zöldágak, vesszők, és a virágok mellett a szalma is olyan elem, amelynek kifejező ereje van, az elvetni valót, az élet ellentétét fejezi ki.

Vegyük sorra a *vesszőzést* a magyar népszokásokban. A vessző az „*aranyág*” ígéretes formája, hordozza a zöldág alapjelentését, azaz életerő /egészség /rejlük benne. A vesszőzés erőssé, egészségessé tesz: művelődéstörténetileg nagyon széles körből lehet erre párhuzamokat felsorolni. A magyar hagyományban alapformának tekinthetjük a december 28-án gyakorolt, u.n. *aprószenteknap*i vesszőzést. A szokásnak meg vannak a maga liturgiátörténeti előzményei, miszerint egyház ezen a napon azokra, gyermekekre emlékezett, akiket Heródes király végeztetett ki, mivel félt Jézus a megváltó megjelenésétől. Azt, hogy a középkori magyar katolikus szertartások gyakorlatában ezen a napon a pap valóban megvesszőzte a híveket, illetve, hogy e hívek felnőttek vagy gyerekek voltak-e, még további kutatásoknak kell tisztázni. Az látszik valószínűnek, hogy a tridentinai zsinat után, e szokás kikerült az egyházból és kalendáris szokásként maradt fent. A különböző néven ismert szokás / vesszőzés, sítározás, stb. / keretében helyenként arra kerül sor, hogy a szülők aprószentek napján reggel megveregetik a gyerekeiket, esetleg az asszonyokat, némelykor a szomszédokat, betegséggűző versikét mondva. Másutt mustármagért küldik a gyerekeket a szomszédba, ahol megvesszőzik őket. Legutóbb Pozsony Ferenc a Székelyföldről mintegy szerelmi –illetve termékenységvarázsló szokásként írta le a vesszőzést. A Fejér megyei szlovák lakta települések egy részében Húsvétra került át a szokás. A szokáshoz kapcsolódó szövegváltozatok némelyike világosabban utal a bibliai háttérre, mások kevésbé. A jelentés-rétegek elemzésénél nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a szokás milyen „szokáskörnyezetben „maradt meg akár napjainkig is. Valószínű, hogy a vesszővel való csapkodás korábbi jelentésrétege lehet az *egészség varázslás*, és ott, ahol a szokás megmaradt, újabb jelentésekre tett szert s elsősorban, a társadalmi kapcsolatokat erősítő formaként maradt meg. Ismeretesek olyan példák is, amelyek keretében a gyermekek járnak vesszőzni – adomány fejében. Ebben az esetben a szokás alakulása egy megszokott funkció-változást követ. A vesszőzés elemzésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat az eseteket sem, amelyeket a pásztorok vesszőhordása néven ismerünk. Vas megyében Márton napon, az ország északi vidékein Karácsony táján hordtak szét vesszőket a pásztorok a gazdák között. A vesszőt a gazdasszony húzta ki a kötegből, köténybe burkolt kézzel és megveregette a pásztorok lábát, illetve az állatok lábát egészségük biztosítása céljából. Némely helyen a vesszőt tavaszra is eltették, hogy az állatok első kihajtásakor ugyancsak egészségvarázsló céllal használják. /Az adomány, ajándékgyűjtés ezekben az esetekben is meghatározó mozzanata a szokásnak. Bizonyos esetekben még a gyümölcsfák megveregetése is előfordul a termés biztosítása érdekében.

A nemzetközi kutatás a Mikulás alakjához kapcsolódó vesszőzés háttérében is az „egészségessé veregetés „ funkcióját mutatta ki és tartotta elsődlegesnek, / Az közismert , hogy a jutalmazó Mikulás és a gyerekeket a rosszaságukért megvesszőző Krampusz viszonylag késői találmánya a pedagógiának /Még arra is van adat, miszerint a karácsonyfát a Mikulás hozza / /, s ezért olyan felfogás is létezik, amely a ma ismert karácsonyfát a Mikulás egészségvarázsló vesszőjével hozza összefüggésbe / Ez a karácsonyfa természetesen nincs összefüggésben a Mikulást egykor nem ismerő falvak karácsonyi zöld-ágával, gerendára akasztott boróka - fenyőjével. /A zöld ággal való veregetéssel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy az egészséget biztosító” elemi mágikus cselekvés” az egyház gyakorlatában valószínűleg tágabb értelmet nyert, a „megtisztítás „jelentéssel bővült, majd népszokásként lassan elveszítette mágikus tartalmait és helyenként újabb jelentés- árnyalatokra tett szert.

A Tiszaháton a XX század elején virágvasárnap volt szokás az un. *zöldágazás*: eladó sorban lévő lányok zöld ággal, énekelve vonultak végig a falun. Zemplén megyében Pünkösdkor került sor hasonló szokásra. A Zoboralján, ugyancsak virágvasárnap zajlott a *villőzés*. A szokás fő kelléke egy felszalagozott esetleg tojásokkal díszített faág, amelyet egyes helyeken csoportok vittek magukkal, másutt minden résztvevő tartott ilyen ágat a kezében. Lányok zöld ággal való falu feljárását jegyezték fel Húsvétkor a Dunántúlról, Pünkösdkor pedig Zemplén megyéből. Az időpontok / tavasz /, a szereplők /nagylányok / az énekelt dalok szövegei, a szokás keretében végrehajtott mozgások: olyan elemek, amelyeket egyfelől együtt kell vizsgálni, másfelől nagy nemzetközi összehasonlító anyag bevonásával kell elemezni. Feltételezni lehet, ám még bizonyítani kellene, hogy itt egy régiesebb termékenységgrítusról van e szó, amelynek csak egyik vonatkozása a tavasz „behozatala „ami elfedi a korábbi funkciót. Abban bizonyosak lehetünk, hogy a közelmúltban a játék-funkció lehetett az erőteljesebb. / Ezért is szokás az un. leányjátékok közé sorolni, például, a *Bújj, bújj, zöld ág, zöld levelecske ...* kezdetű, énekre járt- táncolt mozgásformát. /Amennyiben a zöld ág sajátos formájának vesszük a május-fát, akkor még ez is bele tartozik a zöldágazás sorába, Közismert, hogy a cégérek megjelenése előtt, még a XIX. században is azokra a házakra, ahol bort mértek zöld ágat tüztek ki. Ennek a jel –funkciónak az újabb változatát figyeltük meg a Szabadka melletti falvakban, 2002-ben, itt ugyanis a házak kapujára azokat a konyhakerti növényeket tüzték ki, amelyeket ott árultak.²⁹ A zöld ág, mint jel legáltalánosabban ismert változata a májusfa /májfa, jakabfa/. A kutatás megkülönbözteti a szerelmi és a közösségi májusfákat: a közös bennük az időponthoz kapcsolódóan a társadalmi viszonyok megjelölése és megerősítése Speciális esetnek tekinthetjük a házépítés egyes fázisainak befejezésekor az elkészült szintre kitűzött zöld ágakat is. /A mágikus-szagrális alapjelentés, t. i.

²⁹ Saját gyűjtés , 2002, Ludas

hogy a kitűzött zöld ág általában a gonosz távoltartását szolgálja már alig hámozható ki az adatokból, míg a „megjelölés „mint meghatározó jelentés akkor is megmarad, ha a májusfa állítás szokásának a funkciói a társadalmi kapcsolattartás és kapcsolatápolás felé bővülnek ki.³⁰

Különleges esetként említjük meg azokat az *esővarázsló szokásokat*, amelyek keretében egy zöld ágakba burkolt meztelen alakot öntenek le vízzel. Az ország délnyugati részén élő dél-szlávoktól ismertük e szokást, dodola néven. Nemrégén Pozsony Ferenc kutatásai nyomán vált ismertté, hogy a háromszéki esővarázsló szokásokban, amelyekre húsvétkor kerül sor nem egy embert, hanem a szokás főszereplőit, a legényeket szállító szánt díszítették fel zöld ágakkal, amelyeket később a trágyadombba vagy termőföldbe szúrtak azzal a céllal, hogy a vetések mindig zöldelljenek. A tavaszi zöld maszkos alakoskodókról az erdélyi szászoknál is tudunk. A román gotoinak nevezett szokás hatását a mezőségi magyar szokásokban ugyancsak Pozsony Ferenc mutatta ki.

Arra, hogy virág olyan szoros kapcsolatra kerüljön egy kalendáris szokással, hogy annak ne csak jele vagy díszítménye legyen, alig van példa, jóllehet a szakrális ünnepi mezőben az úrnappa és pünkösöd igazán virágos. A virágkoszorú, sőt a gyümölcs is megjelenik a szokásokban.

A virágos szent János vagy más néven szent Iván napján szokás volt, hogy a lányok koszorút fontak, a fejükre tették azt és úgy mentek a falu szélén rakott tűzhöz. A tűz köré ültek az idősebbek, míg a fiatal lányoknak át kellett ugorni a tüzet, hogy ügyességüket megmutassák. Hazatérve ezt a koszorút a ház elejére akasztották, hogy az le ne égjen.³¹ A szent Iván napi tűzgráznál fontos szerepe lehetett már a *gyümölcsnek*, nevezetesen az almának is. A tűzbe vagy tűz köré az úgynevezett szent Iván napi almát szokták önteni, amit a gyerekek örömmel vesznek és esznek. A *gyümölcs* legközelebb a szüreti felvonuláson bukkan fel. –A szőlőfürtökkel díszített kapuk és szekerek vagy báltermek inkább a mulatságokra és nem rituális eljárásokra utalnak.

Sort kell kerítenünk a *szalma* népszokásokban betöltött szerepére is. Az év ünnepeinek sorában köztudottan a karácsonyeste a szoba földjére terített szalma tesz szert mágikus erőre, annak az alapelveknek a jegyében, hogy a szent helyen, szent időben megjelenő tárgyak maguk is szentelménnyé válnak. Karácsony után a szalmát össze seprik és állatoknak adják vagy elégetik. A karácsonyi asztal alá még terményfélét helyeznek el, az asztalra pedig a kenyeret/kalácsot és a Luca búzát. Ez egy teljes vegetációs kör, amelynek minden fázisa egyszerre jelenik meg. – az „év éjszakáján” – a múlt és a jövő közötti küszöbön. A szalma hordozza azt a jelentést, ami az elhasznált időre, múltra, az év folyamán felgyült és kidobandó dolgokra vonatkozik. A farsang nem egy szokásában ebben a jelentésben látjuk viszont a szalmát. A farsangi szokások egyik alap gondolata a tél kiűzése, a múlt lezárása, előkészület az új év kezdetére, A tikverőzés szalma törökje, a különféle szalma- és rongybabák, a virágvasárnapi kiske-baba, némely esetben a szalmával kitömött ruhában megjelenő medve: az elhalt vegetáció megjelenítéseként, a múltat jelképezi, amelyet el kell égetni, vízbe hányni, szétszórni. A nyár közepén az aratás befejezésekor kerül elő a szalma ismét az arató-koszorúban, Réső Ensel Sándor említése szerint virágok között.³² A kutatás nézete szerint arató- koszorút csak a nagybirtokom szegődöttetett idénymunkások készítettek. Ha nem is mélyedünk el a szalma nyári előfordulásának az értelmezésében, az eredet és gyakoriság kérdésének a tisztázásában, annyit megállapíthatunk, hogy a vegetációs körben ez a szalma is megfelelő helyen van.

A növényi elemek *kalendáris szokásokban* való előfordulását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a szó szoros értelmébe véve követik a természet körforgását. *Vessző-zöld ág-virág-gyümölcs- szalma*: az agrár jellegű szimbolika elemeiként hol erőteljesebben, ismétlődve egy-egy periódus jellegét fejezik ki, mutatják meg. Az időt, az évi ciklusok körforgását, amelyben nincs is határozott kezdet és vég az mutatja a legjobban, hogy a különféle periódusokra utaló elemek – jelek – olykor egymás mellett is megjelennek. A már említett karácsony éjjeli növényi- együttes, a virágvasárnapi kiskebaba és barka, a szentivánnapi virágok és gyümölcsök, a hozzájuk tartozó szimbólum értékű cselekvésekkel együtt már nemcsak a vegetációval összefüggésbe hozható kifejezési formák. Éppen azért, mert a kijelölt időpontban sorra kerülő rítusok, ritualizált vagy rítusszerű cselekvések keretében fordulnak elő, azaz a mindennapokhoz képest megemelt, ünnepi időben, ezért alkalmasak arra, hogy az nemcsak az idő, hanem a cselekvő ember létének teljességét is szimbolizálják.

Növények a gyermekjátékokban

Szinte felsorolhatatlan azoknak a játékoknak a száma, amelyekben növények fordulnak elő. Itt csak néhányat említünk: A pitypang érett termését lefűjják a kocsányról és ahányszor fűjni kell, hogy a pihék leessenek, annyi évig él a játékos. A gyűrűmálva levélgyeleteit a lányok több sorban az ujjukra kötik és ez a gyűrűjük. Akáclevelet az ujjak közé fogva fűtyülni lehet. Az akác levelét tépkedve kérdezik: szeret—nem szeret, szívből, igazán, egy kicsit, nagyon? Az utolsó levélre kapott válasz az érvényes a választott szándékait illetően. Fűzfából tavasszal sípot lehet előállítani. Sásból, bogáncsból, dióból, gesztenyéből emberi és állati alakokat,

³⁰ Verebélyi K. 1993, 147-152

³¹ Penavin O. 1988, 107

³² Réső Ensel S. 1864

bútorokat lehet készíteni. A fülére akasztott cseresznye vagy meggy a kislányok ékszere. A fiúk a meggy, a cseresznye, vagy a szilva magjával inkább célba lönek.

A zöld ág, mint dísz

A paraszti gondolkodás célszerű és okszerű logikán alapul. A természettel együtt élő ember a környezetét, a természetet nem díszletnek tekinti, hanem olyan dolgok összességének, amelyek vagy hasznosak a számára, vagy veszélyesek illetve közömbösek. A természeti környezet esztétikai észlelése a polgári kultúra keretében lassan alakul ki, s ezzel összefüggésben változik a zöld ágak, növények, virágok értékelése illetve használata is. Itt csupán utalunk arra a közismert tényre miszerint a középkorban, s a paraszti kultúrában szinte a közelmúltig, a növények, virágok becsét illatuk adta és nem a színük. /Lásd pl. a rozmaring / A növények díszként való használata a népi kultúrában valószínűleg az egyházi szokásokhoz kapcsolódva jelenhetett meg, hogy azután elsősorban az ünnepek alkalmával mintegy díszlet-kellékként nyerjenek alkalmazást. A szakrális szférában megjelenő növények, virágok a *tiszteletadás*, a *devóció*, a *díszítés* jelentés-árnyalatait hordozzák akár egy virágba borított oltárról, akár egy út menti kereszthez kötözött virágcsokorról legyen is szó. Máskor a *jeljelvény-dísz* funkciók fonódnak össze, példaként utaljunk itt az ünnepi viseletek növényi „kiegészítőire” például a hajdúdorogi húsvét alkalmával a templomban őrt álló Krisztus-katonák kabáthajtókájára tűzött tuja-lombokra, vagy a lakodalmi tisztségviselők rozmaring-díszzeire, stb. A népi használatba viszonylag későn bekerülő karácsonyfa is inkább dísz és szimbólum egyszerre.

E csak nagy vonásokban felvázolt kép alapján is megállapíthatjuk, hogy a növények ritkán kerülnek a szokások középpontjába. A hétköznapi gyakorlatban a növények használhatósága a fontos, és fontos ennek a használhatóságnak a mágikus- szakrális módon való biztosítása. Az ünnepi szokásokban a növények díszletek és kellékek – némelykor akár jelképi tartalmakat is hordoznak. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a XIX. század végén és a XX. század elején a parasztság a növényi környezetet már annyira megismerte és birtokba vette, hogy nem volt többé szüksége annak a mitizálására, és amennyiben a szokásokban felhasználta a növényi elemeket, azok az allegória körébe tartoztak

Irodalom

Balázs Lajos 1994	Az én első tisztességes napom. Párvákasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson. Bukarest
Bárth János 1990	Népi vallásosság. In .: Dömötör Tekla főszerk.: Magyar Néprajz nyolc kötetben. VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Budapest, 3229-423.
Bartha Elek 1982	Virágszentelés Észak-Magyarországon. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. 20. 109-115.
Csáky Károly 1987	Halottátok-e már hírét? Bratislava
Gönczi Ferenc 1914	Göcsej, és a kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése. Kaposvár
Jordánszky Elek 1836	Magyar országban, s az ahhoz tartozó részekben lévő boldogságos Szűz Mária kegyelem képeinek rövid leírása Pozsonyban
Kiss József 1989	Szerelmi babonák. Budapest
Koltay Erika 2001	Boldogasszony virágai. In Barna Gábor szerk.: Boldogasszony. Szeged, 318-332.

- Kovács Endre
1982
Doroszló néphite. Újvidék
- Kunt Ernő
1987
Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Budapest
- Limbacher Gábor
2000
Vallásos népművészet. In.: Kapros Márta szerk. Nógrád Megye Népművészete. Balassagyarmat. 273-325.
- Penavin Olga
1988
Népi kalendárium. Újvidék
- Pozsony Ferenc
2000
Adok nektek aranyvesszőt. Csíkszereda
- Pozsony Ferenc
2000
Húsvéti határkertülés Felsőháromszéken és történeti előzményei Erdélyben. In.uő.:Adok nektek aranyvesszőt. Csíkszereda. 37-48.
- Pozsony Ferenc
2000
Aprószentekelés Csikkászonban . in .:uő Adok nektek aranyvesszőt. Csíkszereda, 84-107.
- Pócs Éva
1990
Néphit. In.: Dömötör Tekla főszerk. Magyar Néprajz nyolc kötetben. VII. Népszokás, néphit,népi vallásosság. Budapest, 527-692
- Propp, V.J.
1968
Az orosz agrárritusok tanulmányozásának módszerei. *Műveltség és Hagyomány*, V. 55-63.
- Réső Ensel Sándor
1864
Magyarországi népszokások. Pest
- Szabó Attila – Péntek János
1980
Kerti virágok és dísznövények Kalotaszegen. *Népismereti Dolgozatok* 1980,100-114.
- Szabó László
1990
Népi természetismeret. in Dömötör Tekla főszerk.Magyar néprajz nyolc kötetben.VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Budapest , 725-742.
- Tátrai Zsuzsanna
1990
Jeles napok – ünnepi szokások. In.: Dömötör Tekla főszerk. Magyar Néprajz nyolc kötetben VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Budapest, 102-264
- Ujváry Zoltán
1969
Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban. *Műveltség és Hagyomány*,XI. 1969
- Ujváry Zoltán
1980
Virág a népszokásokban és a népköltészetben . In uő.:Népszokás és népköltészet. Debrecen, 383-424.
- Ujváry Zoltán
1981
Agrárkultusz. Debrecen
- Verebélyi Kincső
1993
Májusfa,zöld ág.In.uő .:A hagyomány képei. Folklor és etnográfia 74.Debrecen, 147-152
- Verebélyi Kincső
1993
Úrnapi virágszőnyeg .in.Uő . A hagyomány képei . Folklor és etnográfia 74.Debrecen 177-182.
- Verebélyi Kicső
1999
Sibározás homokmégyen . In Vallási Néprajz.10. Tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. 121- 128.